

פתרון הבחינה

ספרות

קיץ תשפ"ד, 2024, שאלון: 8381

מוגש ע"י אורן איזנברג, מורה לספרות בבית הספר לבגרות של יואל גבע

הערות:

- התשובות המוצגות כאן הן בגדר הצעה לפתרון השאלון.
- תיתכנה תשובות נוספות, שאינן מוזכרות כאן, לחלק מהשאלות.
- כל התשובות מנוסחות בראשי פרקים.

פרק ראשון - מבחר יצירות מספרות עולם

יש לענות על שתי שאלות (מבין שאלות 1 – 12).

שאלה מספר 5

האף / גוגול

- "האף" היא נובלה פנטסטית, הפורשת סיפור על אף שהלך לאיבוד ונמצא באורח פלא, ועימו שבו החיים למסלולם הרגיל. המסע בעקבות האף האבוד של מאיור קובליוב מאפשר לנו לראות כי "מרופט ומפוקפק הוא העולם שאפו של המאיור קובליוב יצא לשוטט בו" (מדברי עמוס עוז). **המצבים האנושים המתוארים באופן קיצוני (אובדן האף, מציאתו בליכר הלחם והמסע בעקבותיו) מעוררים בקורא תובנות שונות על עולם שערכיו מפוקפקים.**
- הנובלה גדושה באירועים שאינם מתקבלים על הדעת: הספר האוכל ארוחת בוקר ומוצא אף בתוך כיכר לחם, המאיור קובאליוב מתעורר ליום עבודה שיגרתי ומגלה שאפו נעלם מפניו, המאיור יוצא למרדף אחר אפו במציאות ריאליסטית לחלוטין (האף הנוסע בכרכה מפוארת ברחובות פטרבורג, העימות בין המאיור לאפו בכנסייה, מערכת העיתון, תחנת המשטרה וכו') ובסיום שיבת האף למקומו בפניו של קובאליוב.
- השילוב של המצבים הקיצוניים** בתוך מציאות ריאליסטית ובשילוב אירוניה קומית, מאירים באור ביקורתי תכונות אנושיות שליליות ומצב חברתי לקוי. הפנטסטי חושף עולם כאוטי (נטול סדר), עולם שבו קיימת התנשאות של בעלי הכוח והתפקידים (מפקד המשטרה, הרופא) שאינם עושים את מלאכתם. הוא חושף חברה עם ערכים מעוותים ואת עליבות הטבע האנושי. הסיפור משקף חברה שערכיה המרכזיים הם שחיתות, השפלה, תאוות בצע ותועלת. הוא

- חושף את עליבות הטבע האנושי, את גבהות ליבו של האדם, את תרבות השוחד, את הנטייה להתרפס בפני בעלי המעמד הגבוה ועוד.
- לטענה זו דוגמאות רבות. אחת מהן היא המפגש עם האף בכנסיה. האף מופיע בנובלה כדמות ממשית לזמן קצר. הוא מתגלה כבן אדם הלבוש בבגדים המעידים על עושר, יש לו מרכבה והוא מדבר ביהירות ובהתנשאות אל קובאליוב. הוא מזלזל במעמדו ובדרגותיו של קובאליוב. "האף-אדם" מאפיין באנלוגיה את השחצנות והזיוף בדמותו של קובאליוב: שניהם שחצנים ומתייחסים לנחותים מהם בסולם חברתי בגסות. האף מסתכל על קובאליוב מלמעלה למטה, שכן על פי בגדיו ועל פי עיטוריו והמרכבה שלו, ה"אף-אדם" בעל דרגה גבוהה משל בעליו. האף מנסה לברוח מהעיר עם דרכון מזויף, בדומה לתואר ולעיטורים המזויפים של קובאליוב. מבחינה חברתית, האף מייצג התנשאות ריקה ורדיפה אחר הישגיות כוזבת בחברה מעמדית. אובדן האף והמרדף אחריו חשף את כול מה שפגום בחברה המעמדית, המתנהלת על פי תועלת אישית, חסרת רגישות ומושפעת מגינונים חיצוניים, ואת ההתרפסות בפני מעמדות גבוהים.
 - **דוגמא נוספת למצבים אנושיים קיצוניים המעוררים בקורא תובנות** ניתן לראות בתגובתו של הפקיד בעיתון. בתחילה אינו מבין אותו ("מר אפיץ"), בהמשך מסרב לעזור לו כי הוא דואג לשמו הטוב של העיתון, בהמשך הוא מתייחס אליו בחוסר רגישות ובגסות (למשל הוא מציע לו להריח טבק).
 - **גם השוטרים מביאים לידי ביטוי מצבים אנושיים קיצוניים המעוררים בקורא תובנות.** מפקד המשטרה אדיש למצוקת קובאליוב ומאשים אותו במצב, והשוטר שמוצא את אפו רומז לו כי עליו לשלם לו על הטרחה. השוטרים אינם עושים את מלאכתם ואינם פועלים בהתאם לאחריות המוטלת עליהם. הם מעצבים את הכאוס חברתי ואת הריקבון.
 - **גם תגובתו של הרופא לאירוע הפנטסטי היא דוגמא למצב אנושי קיצוני המדגיש רעיון ביצירה.** הרופא אדיש, חסר רגישות ופועל בחוסר מקצועיות מצחיק ומרגיז. הוא מציע לקובאליוב להשאיר את המצב כמו שהוא וגם מיעץ לו איך לשמור על המקום. וסוף המפגש מתברר לקורא מניעו המושחת של הרופא, הרוצה את האף לעצמו כדי למכור אותו.
 - **אובדן האף חושף בפני הקורא את דמותו של קובאליוב עצמו** – את יחסו למעמד ולדרגות, למראה החיצוני, את יחסו לנשים ואת חוסר השינוי שהוא עובר נוכח המצב הנורא שבו הוא נמצא. כל אלו תורמים לעיצוב העולם הסיפורי שערכיו מפוקפקים.
 - לבסוף, מנסח המספר אמירה בנוגע לקיומו של הפנטסטי והאבסורד בחיינו, בחברה ובעולם: "ואף על פי כן, כשתהרהר בדבר, תמצא שבכול אלה אכן יש משהו. יאמר כול אדם מה שיאמר, מקרים כאלה קורים בעולם: לעיתים רחוקות אבל קורים". מכאן שגם הסיום מדגיש את הביקורת החברתית ואת העולם שערכיו מפוקפקים – הוא מבטא את העובדה שהמציאות המתוארת ביצירה רלוונטית גם לעולמנו שלנו, שהרי "מקרים כאלו קורים בעולם...".

שאלה מספר 10

סונט ד' מתוך "מותה של הגבירה לאורה" / פטררקה

- בשיר זה משולבים המוות והאהבה.**

האהבה – בעודה בחיים הייתה האהובה אלילה נערצת בעיני המשורר, דמות מלאכית שהסבה לו אושר וסבל כאחד. סגולותיה הגופניות של האהובה הפיקו ממנו את פאר יצירתו הספרותית, וכן עוררו בו אושר עצום, אך גם הפכו אותו למתבודד ולמנוכר לעצמו.

המוות – לאחר מותה של האהובה כבה אורו של המשורר, שקעה שמחתו וייבש מעין יצירתו. עם זאת, בסיום הסונטה הוא מצהיר כי "רק הקינה תעיר את כינורי".

בחלקו הראשון משקפת הסונטה את חוויות הדובר בזמן שבו האהובה חיה, בעוד בחלקו השני הוא מעצים את סבלו ומדגיש את המוות ואת קינתו.
- באוקטט (שני הבתים הראשונים) מתוארת **האהבה לדמותה של לאורה** והוא בנוי כמין קטלוג המונה את שבחיה ומצביע על קסמיה בזה אחר זה. מטרת המזמור לפאר את עיניה, ידה ומצחיה של האהובה. האהובה בעלת שיער זהב יוקד, שחוק בת מלאך מעטר את פניה. האהובה נשגבת ומוחשית כאחת. שיערה הזהוב מעיד על טוהר נשמתה. שחוקה המלאכי יכול להפוך ארץ לשמים. כל אלו מציינים אותה כדמות נשגבת. יחד עם זאת, שיערה יוקד, שפתיה רכות, מה שמדגיש את איכויותיה הארוטיות.
- האהבה לגבירה** שולטת בחייו של האהוב. השורה הראשונה: "עיניים אילו במזמור לוחט פיארתי זו הדמות" מאפיינת את מערכת היחסים בין השניים: היא נושא השיר והוא השר, היא הנערצת והוא המעריץ. בהמשך האוקטט מתפתח הניגוד העיקרי: היא גם מקור הסבל "שבגללם הייתי מתבודד", והיא גם מקור האושר: "השיער מאיר כפז יוקד", "אשר הפך ארץ לשמים". קסמיה מנתקים את האהוב מעצמו: "שהפרידוני מעצמי לנצח", גורמים לו שיהגה רק בה.
- תיאורי האהוב והאהובה מציינים למוסכמות **האהבה**. האהובה השמימית, האהוב המיוסר. אף על פי כן, בשורה האחרונה של האוקטט מתברר שאין בשיר ציות אוטומטי לייסורי האהוב יש סיבה ריאלית. כל האיכויות המתוארות שייכות לאישה שמתה: "אבוי, אפר ועפר הן כעת". האהובה המלאכית מתה וכל איכויותיה הפכו לאפר ועפר. הייסורים הם ייסורי הגבר המתגעגע לאהובתו שמתה. בזכות הניגוד בין הנשגב לאנושי מתפרש האוקטט כמבטא רגש אמיתי.
- מול המבנה המורכב של האוקטט בולט בפשטותו המשפט הפותח את הסקסטט **המתאר את המוות**: "אבל אני עוד חיי". הניגוד מנסח את הבעיה בשיר: חיי הדובר לאחר מות אהובתו. הסקסטט ימשיך ויתאר את מצוקת האהוב ברצף של פעלים, שכולם מסמלים סוף ושקיעה ומוות: "כבה אורי", "שקעה שמחת חשקי", "ייבש מעין שירי", "כאוניה טרופה בלב סער". תיאור האהוב הדועך כנר ודימוי האוניה הטרופה שייכים לאוצר המטפורות של שירת הטרובדורים. אולם, על אף השימוש בציורים מוסכמים, מפעמת בשיר תחושה של צער אמיתי הבא מתוקף ההשוואה בין חיי הדובר לפני מות אהובתו ואחריו.

- בחייה הייתה האהובה מקור של אור: "שערה כפז יוקד" לאחר מותה חשך הכול; בחייה הייתה הציר שסביבו נעו חייו, ואילו עתה חייו איבדו כיוון או מטרה והם מתנהלים "כאוניה טרופה בלב סער". בחייה הייתה האהובה מקור השראה ועם מותה יבש מעין שיריו. הדובר השירי חש עקרות יצירתית בעקבות מות האהובה.
- בשורה האחרונה של השיר בא הפתרון: "רק הקינה תעיר את כינוריי". האהובה שהייתה תכלית הקיום ומקור השיר בחייה, הופכת במותה להיות נושא לקינתו. הייסורים שחש הדובר השירי בעקבות האובדן הופכים למקור השראה אומנותית, כך מתנסחת בסונט אמירה ארס פואטית, המפנה את אור הזרקורים אל המצוקה הנפשית כמקור השראה ליצירה הספרותית.
- בעזרת הלשון הציורית ממחיש הדובר השירי את עוצמת הצער על **מות אהובתו** אך גם את איכויותיה. דימויים: שיער מאיר "כפז יוקד" – המחשת איכויות האהובה הממזגים יופי וחושניות. "אתע בודד כאוניה טרופה" – המחשת ייסורי האהוב. "שקעה שמחתי כשקוע סהר" – המחשת ייסורי האהוב. מטאפורה: "יבש לעד מעיין שיריי" – המחשת ייסורי האהוב הסובל מעקרות יצירתית. "שמחת חשקיי" – מאפיינת באופן מטאפורי את שמחת החיים שאפיינה את הדובר השירי.

פרק שני – נושאים בין ז'אנרים

יש לענות על שאלה אחת בנושא שנלמד

שאלה מספר 14

המורדים / מזי"א

- **במחזה "המורדים" כל יחיד מייצג קבוצה חברתית וקיים מתח בין הקבוצות השונות. כל יחיד מייצג דור אחר של מורדים וקיים מתח רב בין דור לדור.**
- המחזה מציג את המרד של כל דור בערכיו של הדור הקודם, ובכל מרד עולות סוגיות מעוררות מחלוקת: המרד של דור מייסדי המדינה בבריטים, שהוביל במחזה להרג קצין בריטי ובעקיפין גם לפציעה קשה של אחת הדמויות; המרד וההתנגדות שנוצרו אחרי מלחמת ששת הימים; ומרד חסר "אידאולוגיות גדולות" של דור שנות האלפיים בהוריו. בעזרת מוטיב המרד מעצב המחזה סוגיות מעוררות מחלוקת ביצירה.
- המרד הראשון במחזה הוא מרד לאומי בשם עצמאות ישראל ולמען בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל, דרך תיאור סיפורם של מרתה ושאל מ-1945. המרד של מרתה ושאל – המורדים בבריטים – מבטאים את דמות ה"צבר" והאתוס הציוני. עמדת הלח"י המורד בבריטים באה לידי ביטוי בדבריה של מרתה: "אנו מבקשים את הזכות היסודית של כל אדם להיות חופשי בארצו". כצעירה נלהבת המאמינה בצדקת הדרך, היא לקחה על עצמה תפקיד מפתח בחטיפת קצין בריטי. באמצעות המרד בבריטים היא מכוננת זהות של "צבר". כמי שהפנימה את האתוס הציוני, היא עזבה חיים בטוחים בווינה והיא מוכנה לסכן את ביטחונה האישי בפעולות כמו חטיפה כדי לכוון מדינה עצמאית. בסופו של דבר, אירוע החטיפה נכשל, מה שמציג אותה כלוחמת פתטית. היא פלטה כדור, ובכך שיבשה את פעולת המחותרת וסיכנה את חייה וחיי אחרים. שאל הוא לוחם מחותרת קלאסי, המאמין בצדקת דרכו. שאל שם את צורכי הקבוצה לפני הצרכים שלו. הוא שולח את מרתה לדרום אפריקה למען ביטחונה ולמען עתיד המחותרת, למרות אהבתו אליה. הוא איש מוסרי שמוותר על העדפות אישיות בשם צורכי הכלל. פעילותו במחותרת היא מרכז חייו. הוא מאופיין כבעל זהות ה"צבר", כמי שהפנים את האתוס הציוני. אהבתו לארץ ישראל טוטאלית וחושנית כמו גם מחויבותו למדינה שבדרך.
- **המרד השני הוא דוגמא מובהקת ליחיד המייצג קבוצה חברתית מסוימת.** זהו המרד של דור הבנים בכיבוש, למען זהות ישראלית שפוייה ובשם הנורמליות, והוא מקבל ביטוי דרך תיאור סיפורה של מיכאלה מ-1967. המרד של מיכאלה – דור הבנים – אנטי-מלחמה, דורשת שלום, נגד כיבוש. באמצעות המרד מכוננת מיכאלה את זהותה כ"לוחמת שלום". מיכאלה מייצגת את דור הבנים, שקרא תיגר על ערך המלחמה כדרך חיים, נוכח מלחמת ששת הימים. מיכאלה מוחה נגד מיתוס "מלחמת אין ברירה" וחברה ב"מצפן", תנועה מחותרתית הקוראת לדוקיום ישראלי-ערבי. דבריה מבטאים את עמדתו של דור המצוי במשבר ובתהליך התפכחות: "אני

לא רוצה לעמוד שם כמו מפגרת עם חולצה לבנה, אני לא רוצה להשתתף בטקס [...] אחרי הניצחון המזהיר של מלחמת ששת הימים, ואני לא רוצה לחגוג עם שקופיות של ערבים בלי נעליים, וטנקים שרופים ורבין מחכה לנאצר, והכותל הדפוק, בא לי להקיא", וכן "בשבילכם החלום התגשם אז לא אכפת לכם שזה על גופות של אחרים. באיזה זכות בכלל אתם חולמים על ארץ של מישהו אחר".

- המרד השלישי הוא של דור הנכדים שמורד בשם האינדיווידואליות וגולש לאנוכיות ילדותית. המרד שלו נטול זיקה פוליטית ומרוקן מאידיאולוגיות. הוא מקבל ביטוי דרך תיאורו של יאלי בהווה של 1997. יאלי הוא בחור קולני וריקני שמזלזל בחשיבות הביקור בבית הקברות. הוא לא מקשיב לסיפורים של אמו, הוא מרוכז בעצמו ובעכשווי. החברה החיה שלו, המחכה לו כעת, יותר חשובה לו מהמתים הקבורים בבית הקברות. הוא מורד בסמכות ההורית, אינו מקשיב לאמו. המרידה שלו נתפסת כפתטית וקטנה לאור המרד שניהלו אמו, סבתו וסבו. מרד זה מסכם את המחזה ומשמעותו מקבלת ביטוי בדברי מיכאלה בסיום: "קץ האידיאולוגיות הגדולות". מחברת היצירה בהחלט מעמידה את המרד הזה באור ביקורתי, מציגה אותו כריקני וקולני.
- דרך מוטיב המרד מעצב המחזה סוגיות מעוררות מחלוקת ולעיתים אף נוקט עמדה בנוגע לסוגיות אלו.

ארבעה בתים וגעגוע / נבו

- **גם ברומן זה היחיד מייצג קבוצה חברתית ונוצר מתח בינה לבין קבוצות אחרות** – סוגיות הקשורות במתח בין דתיים וחילוניים, במתח בין ערבים ויהודים, בשאלות הקשורות לשכול, במתח שבין מזרחים לאשכנזים ובקושי של צעירים בהגדרת זהותם ובמציאת כיוון. דרך מוטיב הבית (ארבעה בתים) מעצב הרומן את הסוגיות הללו ואת המתח הקיים בהן.
- הרומן מציג את החברה הישראלית על הפסיפס החברתי-זהותי המאפיין אותה. החברה הישראלית בימי האינתיפאדה ולאחר רצח רבין ב-1995, היא חברה הטרוגנית, המורכבת מקבוצות ששונות בהשתייכותן הלאומית, הדתית, העדתית והפוליטית. "אין פריים שיש בו רק סיפור אחד, תמיד תחפשו בשוליים עוד סיפורים" אומרת נועה (עמוד 32), ואכן הרומן מציג את הקבוצות השונות, במרכז ובשוליים של החברה בישראל. במרכז הרומן ארבעה בתים אשר יחד בונים מטונימיה לטריטוריה, לבית הלאומי. הדמויות ברומן מייצגות קבוצות שונות בחברה הישראלית וכך את ההטרוגניות ואת המחלוקות שריבוי זה מעלה. דרך אותן דמויות הרומן מציג תחומים רבים של הזהות הישראלית: יחסים, שכול, יחסי דתיים וחילונים, הבעיה הפלסטינית ועוד.
- **דוגמא ל"בית" שבו היחיד מייצג קבוצה חברתית ונוצרת מתח בינה בין קבוצות אחרות** היא הבית של אברם וגיינה בהווה, ביתו של צאדק בעבר. **אברם וגיינה מייצגים את העולים מארצות ערב ואת תרבותם. באמצעותם עולה סוגיית הזהות השסועה וגם הפער בין המזרחים והאשכנזים בארץ.** בעזרת דמותו של צאדק ה"פולש לביתם" עולה מורכבות הסכסוך הערבי-ישראלי וכאב הפליטים. צאדק הוא ערבי שגורש מביתו בשנת 1948, כשהיה בן ארבע. צאדק זיהה את בית משפחת זכיאן כביתו האבוד, הבית שאליו מתגעגעת אמו.

צאדק מנסה להיכנס לבית שבו גדל שלוש פעמים. בפעם הראשונה הוא מציע עזרה לגיינה בנשיאת שקית קניות. גיינה נבהלת ופורצת בצעקות. בפעם השנייה הוא דופק בדלת ומבקש מנועה מים. נועה מסרבת להכניסו הביתה ומבקשת מהקבלן שירחיקו. בפעם השלישית צאדק חודר לבית במצוות אמו, שמבקשת ממנו להוציא מטמון שהוסתר בקירות הבית. צאדק חודר לבית כשהוא מצויד במפתח ובקושאן (מסמך המעיד על כך שהבית היה שלו), המוכיחים את בעלות משפחתו על הבית. עם פריצתו, מסתבכים האירועים ומסלימים עד לעצירתו. הרומן מסתיים כשצאדק אסור בבית הכלא ומתגעגע לביתו. צאדק כבר ישב בעבר בכלא ישראלי משום שנחשד בסיוע לפעולה חבלנית. הוא הסיע במכוניתו, שלא בידיעתו, מחבל שזמם לדקור חייל. בעזרת דמותו של צאדק עולה מורכבות הסכסוך הערביישראלי.

- דוגמא נוספת היא הבית של משפחת אבינרי האבלה. דרכם עולה סוגיה קשה של שכול, של מלחמות ושל כאב המאבק. המשפחה מתוארת דרך המונולוגים של יותם, בנם הצעיר. יותם נשאר לבדו אחרי נפילת אחיו ומשווע ליחס מהוריו שלא שמים לב אליו, לחוס ואהבה, ואילו הם עסוקים באבלם. הוא מוצא בעמיר מעין תחליף ל"אח גדול". גם בין ההורים יש מתח גדול – האב כועס על שהאם מקימה בסלון "מקדש" (כדבריו) לגידי – תולה תמונות, מדליקה נרות וממסגרת את המכתבים שלו. האם כועסת עליו בשל דברים שאמר לעיתון. יותם מתאר את המתח שמוביל ל"ברוגז". יותם מתמודד עם האבל לבדו, בונה גלעד (אנדרטה) לאחיו, ומתדרדר בלימודיו. לילה אחרי ההיעלמות של יותם, אביו פורץ בבכי לראשונה מאז נהרג גידי, ומחליט שעליו ועל משפחתו לעזוב את הארץ שתמיד תזכיר למשפחה את בנה שנהרג, ולהתחיל חיים חדשים באוסטרליה. כשיותם עומד לעזוב לאוסטרליה עמיר ונועה מכינים לו מתנות פרידה סנטימנטליות: כדור חתום על ידי כל שחקני קבוצת בית"ר ירושלים שאותה יותם אוהד, ותמונה של עמיר ויותם משחקים שחמט ועליה הכיתוב "לחבר הכי טוב שלנו בקסטל, מעמיר ונועה".
- גם הבית של נועה ועמיר וגם ביתם של משה וסימה ממשיכים את מוטיב הבית ביצירה, ומביאים לידי ביטוי סוגיות מעוררות מחלוקת, כגון המתח בין דתיים לחילוניים.

ארץ התפוזים העצובים / כנפאני

- **הסיפור, שבו היחיד מייצג קבוצה חברתית ומבטא את המתח בינה לבין קבוצה נוספת, מעלה סוגיה מעוררת מחלוקת בחברה הישראלית.** הסיפור מעלה את סוגיית עזיבת הערבים את הארץ ומעוצב דרך עיני הפליט הפלסטיני. "ארץ התפוזים העצובים" עוסק באירוע מכונן זהות: עזיבת ערבים את פלסטין ב'1948. על פי הסיפור, הריחוק מהמולדת ומהטריטוריה מוביל לטרגדיה. בסיפור הריחוק מתואר כאובדן שורשים, כאובדן של תחושת שייכות, כאובדן של תחושת ביטחון. ריחוק מהטריטוריה מביא עמו יגון, פחד ותלישות, כמו גם היעדר זהות עצמית.
- הסיפור מתואר כמסע, מסע ההתבגרות ואבדן השורשים. הפתיחה מתארת את המעבר החד ממעמד גבוה לפליט. בתחילת הסיפור המשפחה נאלצת לעזוב את ביתם ביפו ולעבור לבית קרובים בעכו, "כשיצאנו מיפו לעכו, לא הייתה בזה כל טרגדיה. היינו כיוצאים מידי שנה

לבילוי ימי החג בעיר אחרת [...]". אולם עכו נכבשת על ידי יהודים, ובבוקר שאחרי התקפת היהודים על עכו הם נאלצים לעזוב גם אותה. בדרכם ללבנון הם עוצרים בראש הנקרה. שם הנשים פורצות בבכי והאב יורד כדי לקחת תפוז. הוא מביט בתפוז ופורץ בבכי (לאב היו פרדסי תפוזים ביפו). הם יוצאים מהארץ ומתרחקים מ"ארץ התפוזים", ומגיעים ללבנון כפליטים. מבעלי נכסים ואדמות הפכו בני המשפחה, ויחד אתם תושבים ערבים אחרים, תוך שעות ספורות, לפליטים: "בהגיענו לצידון, לעת ערב, נעשינו פליטים". הבדידות והפחד באים לידי ביטוי בפקפוק באמונה באלוהים: "פקפקתי אותה שעה אם באמת רוצה האל באושרם של בני האדם. פקפקתי, אם באמת אל זה שומע כל ורואה כל", "לא היו לי ספקות אז, שגם האל, אותו הכרנו בפלסטין, עזב אותנו, ושהוא פליט במקום אחר".

- האב, המרכז של המשפחה ומקור כוחה, חדל לתפקד והשתתק. הדוד לקח פיקוד על המשפחה אובדת העצות, ופולש לבית יהודים. הם ישנים בבית היהודים על הרצפה שלושה לילות, אבל הם עוזבים גם את צידון לכפר סמוך ואז "הטרגדיה החלה מדדה לתוך נפשותינו" – זוהי הטרגדיה של חייהם החדשים, טרגדיית הפליטות, שמתחילה להיכנס אל נפשו. לאחר נטישת הארץ, חיכתה המשפחה כשבועיים עד לפלישת הערבים לישראל ב-15 במאי (זהו יום פלישת צבאות ערב לישראל, יום אחרי עזיבת הבריטים את הארץ וסיום תקופת המנדט). האב תלה את כל תקוותיו בפלישה זו. לא היה לו ספק שהפלישה תסתיים בניצחון והמשפחה תחזור לביתה. הם רצים אל עבר שיירת הצבא שנמצאת בדרכה לישראל, נרגשים כמטורפים, זורקים לעברם טבק, מתנשפים מהתרגשות ומקווים לניצחונם. עם הפלישה, לרגע התלכדה המשפחה בתקווה, אך זו התפוגגה עם ההבנה שהפלישה נכשלה. האב, שאבדן המולדת הוביל אותו לאבדן הערך העצמי, מאבד כל רצון לחיות בשל עזיבתו את ארץ התפוזים. יום אחד הוא התחיל להתנהג כמשוגע, לרגע קפץ ממקומו ברעד, לרגע התנפל על התיבה שהובאה מיפו וכל דבר "מטריף" אותו. האם, הערה למצוקת אבי המשפחה, הרחיקה את הילדים מהחדר. לפני שעלו להר, שמעו הילדים את האב צועק תוך שהוא מבטיח להרוג את כולם כולל את עצמו. הילד רואה את האקדח השחור ומבין את משמעות רעיון ההתאבדות. הוא מבין "שהדברים הסתבכו עד כדי כך שלא ניתן עוד לפותרם אלא בעזרת כדור בראשו של כל אחד מאיתנו". כששבו הילדים לעת ערב, האב שכב חולה מאוד במיטתו, קודח מחום.

- מוטיב התפוזים עוזר בעיצוב סוגיית הפליטים שעומדת במרכז הסיפור. התפוזים מדגישים את חווית הפליטים הקשה ואת הניתוק שלהם מהארץ: כבר בשם הסיפור נותן המספר לתפוזים תכונה של בני אדם (האנשה): הם עצובים. הוא מציג אותם כעצובים ובכך מדגיש את הקשר הנפשי בין העצים (שהם מטונימיה לאדמת הארץ) לבין הערבי שעזב. התפוזים מופיעים לאורך כל הסיפור. התפוז הופך לסמל לכאבו של הפליט דרך תגובת הדמויות הכואבת: הנשים לקחו תפוזים וייללו, האב הביט בתפוז "ואחר כך פרץ בבכי כתינוק". התפוז מסמל עבורם את הארץ שעזבו, את הבית, את העבר, את מעמדה של המשפחה, את כבודו של האב, את תחושת הזהות. עיני האב מנצנצות כמו תפוזים: "בעיני אביך נצנץ זיווה של כל התפוזים שהשאיר ליהודים". תמונה מטאפורית זו ממחישה את עוצמת הקשר שחש האב לאדמתו. בסיום, כשהוא מתבונן באב המיוסר, נזכר המספר בדברי פלח אחד: "כי עצי התפוזים נובלים כאשר מתחלפות הידיים המטפלות בהן". בכך הופכים התפוזים בסיום לסמל לשייכות ומחויבות לבעלים שלהם (בידיים אחרות הם נובלים). בהמשך לאמירה זו מופיע בסיום תפוז יבש ומצומק המונח בסמוך לאקדח השחור של האב. כמו התפוזים, מאבד

האב את חייו כשהוא ניתק מאדמתו וגם הוא "נובל". התפוז המצומק שליד האב בסיום הסיפור מחדד את "הצטמקות" נפשו של האב.

פעם אדבר / עריידי

- השיר מבטא את הצורך של "האחר" בחברה להשמיע את קולו. "להשמיע קול" פירושו להיות אדם, סובייקט בעל דעות, אמונות, עמדות והשקפות. השיר נכתב על ידי משורר דרוזי בשנות ה-70 ומבטא את הצורך של דרוזי בן מיעוטים בישראל להשמיע את קולו. **השיר מציג את היחיד הדרוזי המייצג את הקבוצה הדרוזית כולה** ומדבריו עולה סוגיית ההשתקה והקושי של המיעוט לבטא את עצמו ולקחת חלק בהווייה הישראלית. השיר מביע מחאה קשה נגד מצב זה ובכך נוקט עמדה ברורה. השיר "פעם אדבר" מביע זעם ותסכול על חוסר היכולת לדבר ולהשמיע את קולו של ה"אחר".
- הבית הראשון עוסק בתיאור מצוקתו של הדובר, המצהיר שפעם הוא ידבר וישלם את המחיר שגובה דיבור זה. משתמע מכך שהיום נמנע ממנו לדבר, או שהמחיר שגובה הדיבור גבוה מידי. ללא מילים מתגנבת לשיר תחושה של פחד, הגבלות ואיסורים על הבעה עצמית.
- בבית השני הדובר אינו מביע עמדה נחרצת לגבי ההחלטה אם ידבר או לא. המילה "אם" מבטאת ספק, כאילו אומר שרק אם "יישבר לי אדבר". אחרי הסתייגות זו פונה הדובר השירי לנמענים ומבטיח להם שהוא יחשוף את כאבו: "את כל מה שטמון בשברי". הבית מבטא התלבטות בנפשו של הדובר: פחדים אך גם רצון עז להביע את כאבו. שוב מתגנבת תחושה לא נאמרת של איזו הגבלה או חשש, השולטים בחייו של הדובר השירי. בבית השני יש שילוב לשוני בין שפה גבוהה וביטויי סלנג: "אם יישבר לי" הוא ביטוי השאול משפת הסלנג. "אמר את כל שטמון בשברי" הוא ביטוי מטאפורי המבטא כאב, לב נשבר. שילוב זה מבטא את רגשותיו של הדובר אבל גם את רצונו להשתלב בחברה הישראלית. הוא בקי בשפת הסלנג הישראלית כמו גם בשפת השירה.
- בבית השלישי הדובר מביע עמדה נחרצת. הוא הגיע להחלטה לומר את מה שיש לו, ודי. הוא שם סוף לשתיקה – "ודי".
- השימוש החוזר במילים "אדבר", "דברי", "אומר", "לומר", שהן מילים בעלות משמעות דומה, מדגיש שהעיקר הוא ההחלטה לדבר ולא בהכרח תוכן הדברים. השיר מבטא את הדחף לבטא בקול תחושות במקום או במצב שאסור או מסוכן לדבר בו.

אני רוצה למות על מיטתי / עמיחי

- "אני רוצה למות על מיטתי" הוא שיר מחאה שנכתב בשנות ה-50. השיר קורא תגר על תפיסת הזהות של האתוס הציוני שהעלה על נס את המאבק והמלחמה. הוא יוצא נגד מיתוסים וסוגיות שנויות במחלוקת ששלטו בחברה הישראלית שלפני קום המדינה: נגד המאבק, הגבורה ומלחמת ה"אין ברירה". מחבר השיר נוקט עמדה ברורה, אנטי-מלחמתית, השוללת את רעיון המאבק האלים. **הדובר היחיד בשיר מייצג את הקבוצה החברתית המתנגדת למלחמה ויוצאת כנגדה.**
- הבית הראשון מתייחס לפרק י' בספר יהושע (שכולל תיאור של כיבוש דרום הארץ על ידי יהושע). בניגוד לסיפור המקראי, המתאר את כיבוש הארץ על ידי יהושע כאירוע הרואי, הדובר בשיר זה מתאר את הקרב על הגלגל כאירוע טרגי רב חללים. שדה הקרב הוא שדה קטל. אור הזרקורים מופנה לא אל הניצחון אלא אל המחיר הקטלני: המתים שוכבים על האדמה "בערב ובשתי", כלומר, גוויות המתים מכסים את האדמה לאורך ולרוחב. השימוש בביטוי זה ממחיש את המספר הרב של הקורבנות. התמונה המחרידה מנתצת את המיתוס "טוב למות בעד ארצנו". לאור המראות שראה הדובר השירי הוא אינו רוצה למות כגיבור בקרב, הוא רוצה למות על מיטתו.
- הבית השני יוצא נגד מיתוס "מעטים מול רבים", הבא להאדיר את אומץ ליבם של הלוחמים המנצחים למרות היותם מעטים. הדימוי "עיניהם היו צרות כמו בטנק האשנבים" בא לתאר את עוז רוחם ועוצמתם של הלוחמים או אולי את אכזריות צבא האויב, אך ה"אני", היחיד שהוא חלק מהמעטים, אינו מרגיש התעלות נפש אלא חשש. הוא מתמקד בתיאור הסכנה האורבת לכל אחד ואחד במחנה המעטים: גורל של שבוי, הסיכוי ליפול בקרב. הוא רוצה למות במיטתו ולא למות כגיבור.
- הבית השלישי ממשיך את ההתייחסות לסיפור המקראי על יהושע. "שמש בגבעון דום" מצווה יהושע ומבטא בכך את רצונו לסיים את הקרב עד הניצחון המכריע. "שמש דום בגבעון" אומר הדובר בשיר. השינוי אינו מקרי, הוא נושא עמו ביקורת נגד הלוחמניות. הסיפור המקראי מתאר גבורה, נס שהתרחש, והבית מעביר ביקורת על הצורך הזה בהרג. הביקורת מתחזקת כשהדובר השירי מכנה את שדה הקרב "שדה רצח". על פי השיר, המלחמה, צודקת ככל שתהיה, גובה קורבנות אדם הן בקרב הלוחמים והן בקרב האזרחים.
- הבית הרביעי מזכיר את מיתוס שמשון הגיבור שגבורתו בשערו. הבית יוצר השוואה לדובר: שמשון איבד את כוחו כשנגזזו שערותיו, אך הדובר מצא כוח כשגזזו את שערותיו והפכו אותו לחייל חובה. ההשוואה לועגת למיתוס הגבורה שעליו חונכה החברה הישראלית. ההשוואה הזו חותרת תחת ערך הגבורה ומחזקת את ערך החיים: "אני רוצה למות על מיטתי" אומר הדובר השירי, הרוצה למצות את חייו ולמות מוות טבעי.
- בבית החמישי מנתץ הדובר את מיתוס "מלחמת אין ברירה" ובוחר בנורמליות. להבנתו "אפשר לגור ולהסתדר ולרהט גם לוע ארי, אם אין מקום אחר". תמיד אפשר לחיות בנורמליות, גם במקום מסוכן. הבית קורא תגר על תפיסת "אין דרך אחרת". אפשר להסתדר ולרהט אפילו מקום מסוכן כמו "לוע ארי" ולחיות בו חיי שגרה. תמיד יש דרך אחרת!

פעם הייתי / נשר

- הסרט מתאר את תהליך השתנות הזהות הישראלית בעקבות הפנמת משמעות השואה ומשמעות המושגים ניצול שואה ושורד שואה – סוגיה שעוררה מחלוקות רבות בהיסטוריה של מדינת ישראל. סוגיה זו עודנה רלוונטית ואקטואלית, כמו גם שאלת היחס לניצולי השואה.
- **אריק בורשטיין, סופר תל אביבי, מייצג בדמותו את קבוצת הצברים בתקופה שבה החברה הישראלית החלה להפנים את טרגדיית השואה.** הוא יוצא למסע נוסטלגי אל עברו, ומתרפק בזיכרונו על דמותו של יענק'לה ברייד, ניצול שואה שבא מהמחנות (מ"שם"), ששימש לו מורה דרך ואב רוחני. המסע אל העבר מאפשר הסתכלות רגישה ומפוכחת בחברה הישראלית, במי ש"פעם היינו". המסע אל העבר מאיר צומת מרכזי בתהליך השתנות הזהות הישראלית, וחושף נקודות רגישות בישראליות.
- אריק מייצג את דור הבנים, דור המדינה, שלאחר תהליך ארוך החל להפנים לראשונה, בשנות ה־60, מה קרה "שם" (במחנות). כלומר, השינוי שחווה אריק הוא השינוי שעברה החברה הישראלית כולה כתוצאה מהמפגש עם עדויות הניצולים.
- מגוון הדמויות שאיתן נפגש אריק מסייע בתהליך ההתפתחות שהוא חווה מבחינה אישית, אך גם בונה את הפסיפס המאפיין את החברה הישראלית, המורכבת מחרדים וחילוניים, קיבוצניקים ועירוניים, עולים חדשים וילידי הארץ, עניים ועשירים, אשכנזים וספרדיים, ביחסם לניצולי השואה.
- **הדרך שבה הדמויות השונות מתמודדות עם זיכרון השואה מייצגת את הדרך שבה התמודדה החברה הישראלית עם שואת יהודי אירופה ועם אלו ששרדו.** כך למשל אמו של אריק, נילי, מייצגת את הזהות הצברית של אלו שנולדו כאן ואין להם שום קשר כמו גם רצון לדעת מה היה "שם". יענק'לה מעלה למודעות את סבלה של סילביה ודורש מקבוצת החיילים להפגין חמלה ולהתנצל על חוסר רגישותם. קבוצת החיילים מייצגת את הזהות הישראלית הנורמטיבית, המתייחסת באטימות לניצולי שואה. לקבוצה זאת שייך גם מאיר, הספרן התרבותי, הנאור, המצטט את עגנון ובקי ברזי הספרות. גם הוא מתייחס ברשעות ובחוסר חמלה ליענק'לה ובהתנשאות פטרונית לקלרה.
- מולם, הסרט מציג את דמויות ניצולי השואה. אלו שניסו לבנות את זהותם החדשה בארץ: אביו של אריק, יוז'י, שבא "משם", מייצג את העולים החדשים שניסו להשתלב בכל כוחם. אבא של אריק היה בקיבוץ, שירת בצבא, ורצונו הגדול ביותר היה להרגיש שייך. הוא נחשף לקושי: הישראלים אינם מאפשרים זאת ומתייחסים אל הניצולים "כמו אל מי שמוכן לרצוח בגלל כיכר לחם". יענק'לה ברייד הוא עולה חדש, השומר על גינונו וזהותו הגלותיים: שפתו השונה ובגדיו האירופאים. אבא של אריק מסביר שהוא גר בעיר התחתית, קרוב לנמל, כדי שיוכל לברוח. הוא חושף את פחדיו המוסווים של יענק'לה.

- הייצוג של אריק את בני דורו מקבל ביטוי גם דרך התהליך שעובר אריק, תהליך השתנות הזהות. בקבוצת המלגלים, המפגינים אטימות לניצולי השואה, נמצא גם אריק בתחילת דרכו. הדרך שבה הוא מתייחס אל יענקליה בזויה וחסרת כבוד. המהלך שהוא עושה, שכולו גילוי אמפטיה, רגישות והבנה אנושית לניצולים, הוא מהלך המייצג את התהליך שעברה החברה הישראלית כולה. המפגש של אריק עם יענקליה ברייד, ניצול שואה המתברר כחבר ילדות של אביו, מניע תהליך התפתחות רוחני. יענקליה ברייד השפיע גם על ייעודו של אריק כסופר. אריק הסופר נולד ביום שבו נשכר לעבוד כשוליה של יענקליה ברייד. אריק יוצא מהפגישה הראשונה במשרדו של יענקליה כשהוא מצויד במחברת. המחברת מלווה אותו לאורך כל הקיץ. במחברת רשם את רשימותיו הראשונות כסופר. התפקיד החשוב שמילא יענקליה בחייו של אריק בולט נוכח הבחירה לעזור ליענקליה ברייד ולבגוד באמון של מאיר. מילות הפרידה משקפות את החשיבות של יענקליה בעיני אריק: "איך יכולתי להסביר לו כמה הוא יקר לי, כמה שלמדתי ממנו". יענקליה, שהיה מושא ללעג, הפך לגיבור נעוריו של אריק. אריק, הצבר המיתולוגי שהפנים את האתוס הציוני, השתנה בעקבות המפגש עם ניצול השואה. אריק הפך אדם אחר, מלא חמלה ורגישות.

